

NAGY ESZTER

**A *Visiones Georgii* kéziratai az altzellai apátság könyvtárában,
avagy Krizsafán fia György látomásainak recepciója
a cisztercieknél***

A Magyar Ritkaságok sorozat 1985-ben kiadott *Tar Lőrinc pokoljárása* című kötetében jelent meg először magyar fordításban az a *Krizsafán fia György látomásai* című szöveg (a továbbiakban *Visiones Georgii*), amellyel talán éppen nehezen besorolható jellege miatt mindeddig keveset foglalkozott a hazai kutatás.¹ Jellemző módon Tar Lőrinc pokoljárásának kontextusában esik róla szó, ha egyáltalán megemlítik az irodalmi összefoglalók, annak ellenére, hogy sokkal nagyobb lélegzetű és komplexebb műről van szó, mint Zsigmond király lovagjának ránk maradt élménybeszámolója.² Valójában mindkét elbeszélés egy írországi zarándokhely, a középkorban a túlvilág bejáratának tekintett Szent Patrik Purgatórium legendájához kapcsolódik.³ A hagyomány szerint az, aki megfelelő felkészítés után egy teljes napot eltölt a barlanghoz hasonló föld alatti üregben, megtisztul

* A jelen tanulmány 2018 januárjában megvédett doktori disszertációmon alapul (*La réception des Visiones Georgii. Lectures de la légende du Purgatoire de saint Patrick à la fin du Moyen Âge*, EHESS – ELTE, a védés dátuma: 2018. január 26.). A dolgozatban a *Visiones Georgii* recepcióját vizsgálom két ciszterci kézirat példáján, melyek a mű szerzőjének azonosítását is lehetővé tették: NAGY Eszter, *Petrus de Paternis, Krizsafán fia György látomásainak szerzője = Irodalomtörténeti Közlemények*, 123(2019), 4, 465–475.

¹ Toldy Ferenc foglalkozik először a *Visiones Georgii*-vel 1871-ben, de mivel nem sikerül magyar szerzőt kimutatnia, nem tartja különösebben érdekesnek a művet, és ez a negatív ítélet többnyire átöröklődik a hazai kutatás következő generációira is. TOLDY Ferenc, *Egy 14. századbeli magyar vezeklő Irlandban Sz. Petrik purgatóriumában = Századok*, 1871, 4, 229–247.

² Tar Lőrinc Szent Patrik Purgatóriumában tett zarándoklatáról a legtöbbet egy Londonban őrzött, 15. század végén keletkezett kéziratból tudunk meg. A *Memoriale super visitatione domini Laurencii Ratholdi militis et baronis Vngarie factum de Purgatorio sancti Patricii in insula Hibernie* című szöveget Jacopus de Yonge dublini jegyző vetette papírra 1412 körül. Egyetlen ma ismert másolata egy levélgyűjteményt tartalmazó kódexben maradt ránk (London, British Library, Royal 10.B.IX), melybe minden bizonnyal a leíráshoz csatolt pátens levelek miatt került. A szöveget Hippolyte Delehaye adta ki: DELEHAYE, Hippolyte, *Le pèlerinage de Laurent de Paszthó au Purgatoire de s. Patrice = Analecta Bollandiana* 27, Brüsszel, Société des Bollandistes, 1908, 35–60.

³ Szent Patrik Purgatóriumának legendájáról lásd: *The Medieval pilgrimage to St Patrick's Purgatory, Lough Derg and the European tradition*, Haren, Michael et Pontfarcy, Yolande de szerk., Enniskillen, Clogher Historical Society, 1988; MAGGIONI, Giovanni Paolo Maggioni et TINTI, Roberto et Taviani, Paolo, *Il Purgatorio di San Patrizio: documenti letterari e testimonianze di pellegrinaggio (secc. XII–XVI)*, Firenze, Sismel, 2018.

bűneitől (innen a purgatórium elnevezés). A vezeklés fontos, eszkatológikus eleme, hogy a zárándok saját testében tapasztalja meg a bűnösök túlvilági büntetését, és, ha kiérdemli, az üdvözültek dicsőségének előízét is megérezheti. Szent Patrik Purgatóriumának híre a 13. századtól terjed el Európa-szerte a *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii* című elbeszélésnek köszönhetően,⁴ mely bizonyos Owein lovag zárándoklatáról számol be, aki a Purgatóriumba leereszkedve bejárta a túlvilágot. A történet nagy népszerűségét a közel 150 ránk maradt latin kézirat és számos népnyelvi fordítás, átdolgozás jelzi. A *Visiones Georgii* valójában Owein történetének 14. századi adaptációja. A 20 latin és 28 vernakuláris másolatban ránk maradt mű Avignonban keletkezett 1354 és 1358 között. Szerzője, az ágostonos remete Petrus de Paternis olyan szöveget hoz létre, melynek teológiai tartalma korszerű, történeti hitelességének kérdése pedig ma is zavarba ejti a kutatókat. A történet szerint Georgius, Grissaphan, magyar főnemes fia, Nagy Lajos dél-itáliai hadjáratában szolgál, amikor egy nap bűnei tudatára ébred és vezekelni indul. A lovag útja az avignoni pápai udvaron keresztül Santiago de Compostelába, majd Finisterre-be vezet, ahol öt hónapot tölt remeteként, mielőtt továbbutazik, hogy felkeresse Írországból Szent Patrik Purgatóriumát. A zárándokhelyet felügyelő ágostonos kanonokok 15 nap felkészülést követően engedik be a lovagot a barlangba, ahol 24 óra alatt Szent Mihály társaságában bejárja a túlvilágot. A több mint 40 000 szavas elbeszélés kéziratai Közép-Európában, többnyire német nyelvterületen maradtak ránk. Nagy részük szerzetesi gyűjteményekből származik: a 24 dokumentált latin kéziratból⁵ 8 bencés, 4 karthauzi, 3 ciszterci provenienciájú szöveget ismerünk, emellett azonban domonkosok, ágostonos kanonokok, ágostonos remeték és kármeliták könyvtáraiban is megtalálható volt az elbeszélés.

A jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan olvasták, hogyan értelmezték Georgius látomásait a késő középkori olvasók? Mivel a felvetés igen összetett, először a módszertani problémákat kell számba vennünk: hogyan rekonstruálható az olvasás élménye több évszázad távlatából? Beszélhetünk-e egyáltalán általánosságban, amikor egy-egy szöveg befogadása minden olvasónál más és más lehet? Kinek a szemszögéből érdemes a kérdést vizsgálni? Milyen eszközök állnak rendelkezésre a kérdés tudományos megközelítéséhez? Bár a *Visiones Georgii*vel kapcsolatban nemigen támaszkodhatunk olyan történeti forrásokra, melyek segítségével rekonstruálható lenne az olvasás élménye, a műhöz való viszonyulásról mégis sokat elárul kontextusa, mely szűkebb értelemben jelentheti a szöveg helyét a kódexen belül, más szövegek társaságában, tágabban

⁴ A *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii* kiadása: EASTING, Robert, *St Patrick's Purgatory. Two Versions of « Owayne miles » and « The Vision of William of Stranton », Together with the Long Text of the « Tractatus de Purgatorio sancti Patricii »*, Oxford, Oxford University Press, 1991.

⁵ A 20 ránk maradt latin kézirat mellett Bernd Weitemeier további 4 olyan latin nyelvű kéziratot tart számon, melyek létéről a könyvarkatológusokból tudunk, az idők folyamán azonban elkalóldtak vagy megsemmisültek. WEITEMEIER, Bernd, *Visiones Georgii, Untersuchung mit synoptischer Edition der Übersetzung und Redaktion C*, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2006, 202–203.

értelmezve pedig a kódex helyét egy adott gyűjteményben, használatának módját a közösségen belül, sőt, azt a szellemi környezetet, amely meghatározta az olvasók értelmezési stratégiáit.

A mű recepciójának kontextusalapú elemzése természetesen más és más eredményhez vezethet egy szöveg különböző kéziratainál, attól függően, hogy milyen művek társaságában maradt ránk, kik és milyen célból használták őket. A 48 másolatban ránk maradt *Visiones Georgii* is többféle értelmezést tesz lehetővé, és műfaji besorolása is változó: Georgius túlvilági útjának elbeszélése olvasható utazásleírásként, amennyiben a záródoxológia testi mivolta és térbeli jellege válik az olvasás központi motívumává; hagiográfiai szöveggé, ha a főhős belső átalakulása köré szerveződik az értelmezés, didaktikus, nevelő szándékú értekezésként, mely az Egyház hivatalos túlvilágképét propagálja, vagy eszkatológikus látomássorozatként, mely a végső dolgokon való elmélkedést segíti. Az egyházi és a magántulajdonban lévő kódexeknél más és más motívumok kerülhetnek fókuszba, illetve befolyásolhatja az értelmezést az a körülmény is, hogy tartalmaz-e illusztrációkat a kézirat, latin másolat-e vagy népnyelvű fordítás. További differenciálást tesz lehetővé a szellemi kultúra és a könyvekhez való viszony tanulmányozása azokban a közösségekben, ahol a *Visiones Georgiit* olvasták, így például különböző megközelítést feltételezhetünk a monasztikus rendeknél, ahol hagyományosan nagyobb teret kapott a szövegek meditatív olvasása, és azoknál a szerzetesközösségeknél, melyek a pasztorációt tekintették fő feladatuknak.

A jelen tanulmánynak azonban nem célja a *Visiones Georgii* befogadástörténetének átfogó elemzése, mivel ehhez további nagyszabású adatgyűjtésre lenne szükség. Ehelyett két olyan latin nyelvű kézirat alapján szeretném a mű recepcióját bemutatni, melyek különleges helyet foglalnak el a szövegvariánsok között: az egyik a *Visiones Georgii* legkorábbi ránk maradt példánya, melyet a lipcsei Universitätsbibliothek Ms 832 jelzetű kötete tartalmaz, és minden bizonnyal ennek másolata az a kézirat, mely az ugyanitt őrzött Ms 841 kódexben található.⁶ Ez utóbbi a *Visiones Georgii* egyetlen olyan ma ismert példánya, amely tartalmazza a mű szerzőjének nevét.⁷ A szászországi kolostorok 1541-es szekularizálásáig mindkét kódex az altzellai ciszterci apátság tulajdonában volt. A továbbiakban az említett két kézirat olvasásának történeti kontextusát szeretném bemutatni a tágabb értelmezéstől haladva az egyre szűkebb és pontosabb meghatározások felé.

Altzella története

Altzella, eredeti nevén Cella Sanctae Mariae története 1162-ig nyúlik vissza: Barbarossa Frigyes ebben az évben adományozta a Mulde folyó menti földeket Ottó

⁶ Mindkét kódex részletes leírását lásd a Manuscripta mediaevalia weboldalon: <http://www.manuscripta-mediaevalia.de>

⁷ NAGY Eszter, *Petrus de Paternis, Krizsáfán fia György látomásainak szerzője = Irodalomtörténeti Közlemények*, 123(2019), 4, 465–475.

magdeburgi örgrófnak monostoralapítás céljából. 1174-ben 12 szerzetes érkezett Altzella területére a Morimond filiációjához tartozó Pforta ciszterci apátságából, és megkezdődött az építkezés. A lombard hatást tükröző, egy kereszthajós, bazilika alaprajzú apátsági templomot 1198-ban szentelték fel. A nagyszabású tervet az indokolta, hogy a Wettin uralkodóház az új alapítású monostort választotta családi temetkezőhelyéül. Ennek a dinasztikus kapcsolatnak köszönhetően az apátság sok adományhoz és privilégiumhoz jutott az évszázadok folyamán, és a térség meghatározó gazdasági, illetve kulturális tényezőjévé vált. Altzella növekvő befolyására utalnak filiáléi: 1217-ben az apátság felügyelete alá vonja a meissen Szent Kereszt bencés apácakolostort, 1267-ben pedig Cella Nova (Neuzelle) néven alapít monostort. Ettől kezdve egyre gyakrabban fordul elő a forrásokban az alapítót megkülönböztető Cella Vetus (Altzella) megnevezés.

A ciszterci közösséget monasztikus jellege nem szigetelte el környezetétől. Altzella számos majorságot birtokolt, rendelkezett a területein álló templomok patrónusi jogával, és Freibergben nemcsak 5 plébániát látott el, hanem a kórház is felügyelete alá tartozott⁸. Ezen kívül rendszeresen nagyszámú utazónak biztosított szállást: Paul Bachmann apátsága (1522–1538) idején Altzella 3 év leforgása alatt 20 000 gyalogost és 14 000 lovast fogadott be,⁹ ami átlagosan napi 31 vendégnek felel meg. Bár az utazókat többnyire a közösségtől elkülönítve helyezték el, a szerzetesek rendszeres érintkezése a környezetükben élőkkel, beleértve más szerzetesközösségeket is, lehetővé tette az anyagi és szellemi javak gyors körforgását.

Altzella virágkora a 15–16. századra tehető: az apátság ekkorra valódi szellemi központtá vált, és Közép-Európa egyik leggazdagabb könyvgyűjteményét birtokolta. Ez a kulturális fellendülés összefügg azzal a ténnyel, hogy a Kutná Hora-i dekrétum¹⁰ és a huszita háborúk következtében számos neves tudós hagyta el

⁸ A közösség vagyona vásárlások útján is gyarapodik. Altzella majorságokat birtokol a következő településeken: Zwäten, Altranstädt, Ostrau, Zádil, Leubnitz, Drezda és Lovosice (Csehország), és szőlői vannak Jena der Unstrutban, Camburiban, Kirchbergben, Eisenbergben és Elbtában. WEITEMEIER 2006, i. m. 202–203. – Az apátsághoz tartozó területeken Altzella a templomok patrónusi jogával is rendelkezett, ami többletjövedelmet biztosított számára. 1225-ben Henrik örgróf Freiberg 5 plébániáját és kórházát Altzellához csatolja, és az apátsághoz tartoznak a nosseni, leubnitzi és zadeli templomok is, valamint a grimmai várkapolna. BEYER, Eduard, *Das Cistercienser-Stift und Kloster Alt-Zelle in dem Bisthum Meißen geschichtliche Darstellung seines Wirkens im Innern und nach Außen, nebst den Auszügen der einschlagenden hauptsächlich bei dem Hauptstaatsarchiv zu Dresden befindlichen Urkunden*, Dresden, Janssen, 1855, 259.

⁹ FRÖHLICH, Roland, *Die Zisterzienser und ihre Weinberge in Brandenburg*, Berlin, Lukas-Verl. für Kunst- und Geistesgeschichte, 2010, 101.

¹⁰ A Kutná Hora-i dekrétum, melyet IV. Vencel cseh király bocsátott ki 1409. január 18-án, előjogot biztosított a cseh szavazóknak a prágai Károly Egyetem tanácsában az egyetemen tanító másik három nemzettel szemben. A radikális döntés két fő okra vezethető vissza: a 15. század elején a német professzorok egységesen elutasították John Wyclif tanítását, aki nagy népszerűségnek örvendett Prágában Husz Jánosnak köszönhetően, aki meggyőzően hirdette tanait. Ezt a vitát súlyosbította az a tény, hogy az egyetemen magukat képviselő külföldi nemzetek (Szászország, Bajorország és Lengyelország) nem tartották meg semlegességüket a nagy nyugati egyházszakadással kapcsolatban.

Csehországot, akik közül Altzella többet is befogadott, így például Vincentius Grunert, a szabad művészetek professzorát, akit 1411-ben a közösség apátjává választott (1411–1442).¹¹ Szintén a Kutná Hora-i dekrétummal függ össze a térség másik fontos szellemi központjának kialakulása: a prágai Károly Egyetemet elhagyó német nyelvű mesterek és tanítványok Lipcsében letelepedő csoportja képezte annak az új egyetemnek a magját, melyet 1409-ben Szász Frigyes és magdeburgi Vilmos tartománygrófok alapítottak. Altzella egyre szorosabb kötődését az új egyetemhez az is jelzi, hogy az évek folyamán egyre nőtt a közösség Lipcsében tanuló tagjainak száma, sőt, 1411-től Vincentius apát fontos szerepet vállalt egy új ciszterci tanulmányi ház létrehozásában, amely 1427-ben nyitotta meg kapuit. A Bernhardinerkolleg nevű létesítmény első előjárójának Georgius altzelli szerzetest, a szabad művészetek professzorát választották meg.¹²

Altzella szellemi virágzásának csúcspontja Martin von Lochau apátságának (1493–1522) idejére tehető: az ő szolgálata alatt volt a legmagasabb a közösség egyetemet végzett tagjainak a száma, és ebben az időszakban létesült a monostor új könyvtára, mely mind méreteit, mind gyűjteményének gazdagságát tekintve egyedülálló volt környezetében. Altzella fénykorát pár évtizeddel később Kegyes Henrik, a Szász-Meisseni Hercegség lutheránus uralkodóhercegének (1539–1541) döntése szakította félbe, aki hatalomra kerülését követően elrendelte a területén található monostorok szekularizálását. Altzella sem menekülhetett a határozat következményeitől: az apátságot 1541-ben kiürítették, és híres könyvgyűjteményét lefoglalták.

Altzella és a könyvek

Az első könyveket Altzella a rendi előírásoknak megfelelően anyamonostorától, Pfortától kapta¹³ – az új alapítású közösség így egy közel 20 kódexre tehető álló-

Eleinte az egyetemen valamennyi nemzet (lengyel, bajor, szász és cseh) egy szavazattal rendelkezett. Vencel király ezt a rendszert forgatta fel, amikor a négy szavazatból hármát a cseheknek adott, és a többi nemzetnek összesen egyet hagyott meg. Az igazságtalan döntésre válaszul az érintett tanárok és diákok többsége (számukat 5000 és 20 000 főre becsülik) elhagyta Prágát, ami az oktatás színvonalának jelentős hanyatlásához vezetett. A dekrétum másik következményeként Husz János tovább taníthatta az egyetemen John Wyclif tanait, amely később a huszita háborúk kitöréséhez vezetett.

¹¹ 1411-es apátá választását követően Vincentius Gruner több művelt értelmiségit is Altzellába vonzott, így pl. Máttheus von Königsalt, aki meghívására érkezett az apátságba. SCHMIDT, Ludwig, *Beiträge zur Geschichte der wissenschaftlichen Studien in sächsischen Klöstern I. Altzelle = Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde 18*, szerk. Ermisch, Hubert, Dresden, Wilhelm Baensch, 1897, 217–218. – Vincentius apát halála után (1442) Altzella kulturális fejlődése olyan nagy tudású és elismert apátok vezetése alatt haladt tovább, mint Johannes Hilger (1449–1470), Antonius Schöter de Mittweida (1470–1496) vagy Leonhard Steinmetz (1486–1493).

¹² SCHMIDT 1897, i. m. 219.

¹³ Altzella filiációja a következő: Morimond (1115) – Kamp (1123) – Walkenried (1129) – Pforta (1132) – Altzella (1170) – Neuzelle (1268).

mány birtokába jutott. Ezt követően a monostor gyűjteménye adományoknak, vásárlásoknak és az apátságban dolgozó másolók munkájának köszönhetően növekedett, gazdagodott. A kódexek Vincentius Gruner apát idején a téli refektóriumban kaptak helyet, mely közvetlenül a kerengőbe nyílt.¹⁴ Ezt a helyiséget a későbbiekben is könyvek tárolására használták, a 16. században azonban az apátság egy másik, jóval impozánsabb könyvtárat is kialakított: 1506-ban a kódexek egy részét átszállították a conversusok régi dormitóriumába,¹⁵ ahol egy 10 méter széles és 42 méter hosszú, pultos olvasótermet hoztak létre. Minden bizonnyal itt kaptak helyet azok a könyvek, melyekben a következő bejegyzés olvasható: „Liber monasterii veteris celle ad bibliothecam publicam repositus anno millesimo quingentesimo...”. 2008-ig 163 kódexet azonosítottak, melyek ebbe a „nyilvános” gyűjteményébe tartoztak. A kötetekben közel azonos formában szerepel a felirat, csak helyenként váltja fel a ’bibliotheca’ megjelölést az ’armarium’, a ’publica’ jelzőt pedig a ’commune’. A bejegyzés értelmezése megosztja a kutatókat. A 16. század elején a szó mai értelmébe vett nyilvános könyvtárat feltételezni – azaz olyan gyűjteményt, melyet a közösség tagjain kívül más olvasók is használhattak –, nagyon meglepő lenne a Szász Hercegség területén. 1444-ben a firenzei San Marco domonkos kolostor volt az első, amely a humanista Niccolò Niccoli 400 kötetes könyvadományát követően megnyitotta gyűjteményét külső, tudós olvasók számára is. Ha tehát a ’bibliotheca publica’ kifejezésen olyan könyvtárat értünk, amelyet laikusok is használhattak, Alzella az első ilyen könyvgyűjtemény lenne környezetében, jóval megelőzve az 1537-ben létesült zwickau-i könyvtárat. Christophe Mackert azonban az altzellai könyvtárról írt tanulmányában hangsúlyozza, hogy semmilyen bizonyítékunk nincs arra, hogy a bibliotheca publica laikus olvasók számára is hozzáférhető lett volna. A gyűjtemény erősen humanista jellege mégsem jellemző egy átlagos ciszterci közösség könyvtárára, a nem teológiai témájú művek magas aránya más monostorok hasonló gyűjteményeihez képest komoly tudományos érdeklődésre vall. Mackert ezért azt feltételezi, hogy az altzellai bibliotheca publica a lipcsei Bernhardinerkolleg tagjai számára is nyitva állhatott, ez az elképzelés azonban konkrét bizonyítékok hiányában egyelőre csak hipotézis marad.

A ’publica’ jelző azonban úgy is érthető, mint az apátság gyűjteményeinek megkülönböztetésére szolgáló megjelölés. Ezt az elképzelést támasztja alá egy Martin von Lochautól származó megjegyzés, mely Szent Bernát 1516-ban nyomtatásban kiadott prédikációinak előszavában maradt ránk. Martin apát a kiadás előmunkálatainak nehézségeit taglalva kifejti, hogy hiába kereste Szent Bernát prédikációnak kézíratait a ’bibliotheca publica’ gyűjteményében, végül a szerzetesek celláiban talált rájuk, a „rejtett könyvek” között, melyeket azok magán-

¹⁴ BEYER 1855, i. m. 114.

¹⁵ MACKERT, Christophe, *Repositus ad Bibliothecam publicam – eine frühe öffentliche Bibliothek in Alzelle? = Die Zisterzienser und ihre Bibliotheken. Buchbesitz und Schriftgebrauch im Kloster Alzelle*, szerk. Schattkowsky, Martina et Graber, Tom, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2008, 122–123.

olvasmányként használtak.¹⁶ Christophe Mackert szerint a 'bibliotheca publica' kifejezésnek megkülönböztető szerepe van, amely a monostor korábbi kézírataiban szereplő, általánosabb „Liber monasterii veteris Celle” bejegyzéssel összevetve válik nyilvánvalóvá.¹⁷ Az őrzési hely pontosabb meghatározásának igényét feltehetőleg az magyarázza, hogy az 1500-as évek elejétől Altzella több könyvgyűjteménnyel rendelkezett, melyek eltérő funkciókat töltöttek be.¹⁸ A 'bibliotheca publica'-n kívül, mely a tudós elit humanista tanulmányok iránti igényét is kiszolgáltatta, Altzellában egy másik gyűjtemény is létezhetett, amely a monostor hétköznapi használatára szánt liturgikus kéziratokat és lelki olvasmányokat foglalta magába. Ezt a felosztást az 1541-es lefoglalás alkalmából készült leltár is megerősíti. A jelenleg a drezdai levéltárban őrzött dokumentum megkülönböztet egy Grossenn Lieberey (nagy könyvtár) nevezetű könyvtárat és egy Kleinenn Lieberey (kis könyvtár) megjelölésű gyűjteményt. Az előbbi a 'bibliotheca publica' katalógusaiból ismert tételeket tartalmazza, az utóbbiban pedig 65 kötetet és hozzávetőleg 200 címet említ az összeírás. A „kis könyvtár” gyűjteményébe a nagyszámú liturgikus kézirat mellett prédikáció- és exemplagyűjtemények tartoztak, továbbá az egyházatyák írásai, szentek életrajzai, valamint egy grammatikai, historiográfiai és filozófiai munkákat tartalmazó kéziratcsoport.

Martin von Lochau 1522-ben bekövetkezett halálával fontos időszak zárult le az apátság történetében. Utódja, Paul Bachmann idején a katalógusok egyre kevesebb új beszerzésről tanúskodnak, valamint a könyvcsoportoknak a korábbi katalógusokból ismert, világos szempontok szerinti rendszerezése is elmosódik. Végül a Kegyes Henrik által elrendelt szekularizáció vet véget a tudományok virágzásának Altzellában. Ma csupán 410 tételt ismerünk az egykori gyűjteményből, ezek közül 320 kódex a lipcsei Universitätsbibliothek tulajdonában van.

Az ismeretek új rendszere: az olvasópultos könyvtár kialakulása

Altzella gyűjteményének 1514-es inventáriumából kiderül, hogy a bibliotheca publica kötetei 28 olvasópulton kaptak helyet, tematika szerint csoportosítva (az A–D jelzésű olvasópultokon bibliai szövegek és kommentárokat helyeztek el, az E–G pultokon az egyházatyák írásait, a H–O pultokon teológiai műveket, a P–S pultokon pedig a libros artium humanorum, azaz a keresztény és az antik filo-

¹⁶ MACKERT 2008, i. m. 92.

¹⁷ „Da ist zum einen zweigliedrige Aufbau der Inskriptionen, die aus dem traditionellen Besitzvermerk (Liber monasterii veteris celle) und einer ausschließenden Festlegung bestehen, an welchem Standort das Buch aufgestellt wurde (repositus ad bibliothecam publicam). Warum wurde diese Standortgabe vermerkt, wenn es nur eine Bibliothek gab ?” MACKERT 2008, i. m. 93. – A régebbi „Liber monasterii veteris Celle” bejegyzés a 14. század második felétől szerepel az apátsághoz tartozó kéziratokban. SCHMIDT 1897, i. m. 210.

¹⁸ Egy második könyvgyűjtemény mellett szóló érveket lásd: MACKERT 2008, i. m. 93–97.

zófia, a történetírás, a retorika, a költészet és az asztronómia körébe tartozó művek kaptak helyet). A kódexeket láncsal rögzítették a pultokhoz – ennek nyomát hordozzák az átlukasztott fedőlapok a *Visiones Georgiit* tartalmazó Ms 832 és Ms 841 esetében is. Mivel az őrzési hely a művek recepcióját is befolyásolja, vizsgáljuk meg közelebbről ezt a gyakorlatot!

Mindenekelőtt különbséget kell tenni a kódexek leláncolásának gyakorlata és a valódi olvasópultos könyvtárak kialakulása között. Az a szokás, hogy a könyveket láncsal rögzítik használatuk helyén, a 11. században jelenik meg a szerzetesközösségekben. Elsősorban liturgikus kódexeket rögzítettek láncsal a templomokban, hogy megelőzzék a lopásokat, a kötetek elkallódását, és hogy kéznél legyenek az imaórák idején. Később a közös helyiségekben láncsal rögzítve helyezték el az alapítóiratokat, hogy a rendtagok számára bármikor elérhetőek legyenek. Az olvasópultos könyvtárak megjelenése a 13. század közepén azonban külön jelenségként kezelendő, mely más okokra vezethető vissza: az olvasási szokások és ez által az ismeretszerzés módjának radikális megváltozásával függ össze, mely először az egyetemeken jelentkezett, majd a szerzetesrendekre is átterjedt. Az olvasópultos könyvtárak megjelenése előtt a szerzetesek csak korlátozottan fértek hozzá a monostorukban őrzött kéziratokhoz:

„Szent Benedek regulája kikötötte, hogy minden szerzetes éveként egy könyvet tanulmányozhat, melyet Nagyböjt elején kap meg. Ez azt jelenti, hogy a szerzetesek nem jutottak új könyvhöz, csak egy évvel azt követően, hogy az előzőt visszaadták. A „könyvtárak” *armáriumok* voltak, azaz szekrények, falfülkék vagy a könyvek tárolására berendezett, elzárt helyiségek, melyek funkciója az éppen nem használt könyvek tárolására szorítkozott. A szerzetesek a kerengőben vagy a templomban olvastak, és memóriájukat segítségül hívva meditáltak a szövegeken, hogy elmélyítsék megértésüket”.¹⁹

Pierre Cordez a láncsal rögzített könyvekről írt fontos tanulmányában rámutat arra, hogy bár a kölcsönzés feltételei idővel egyszerűbbé váltak, a monostorokban még hosszú ideig nem voltak az olvasás számára fenntartott terek, ahol a szövegek összevetése lehetséges lett volna. Ez a gyakorlat csak a 13. század második felében jelenik meg az egyetemeken, miután a kéziratmásolás fellendülése és a kódexek cseréje iránti megnövekedett igény arra készítette a könyvtárakat, hogy új megoldásokat keressenek gyűjteményeik használhatóbbá tételének érde-

¹⁹ «La Règle de saint Benoît stipulait que chaque moine reçoive chaque année un livre à étudier, au début du Carême. Ceci sous-entend que les moines n'accédaient à un autre livre qu'un an après avoir rendu le premier. Les « bibliothèques » étaient des *armaria*, c'est-à-dire des armoires, des niches ou si besoin des pièces fermées équipées de meubles de rangement, dont la fonction était limitée au stockage des livres qui n'étaient pas justement prêtés. Les moines lisaient au cloître ou dans l'église, ils y méditaient sur les textes, jouant de leur mémoire pour approfondir leur compréhension » CORDEZ, Philippe, *Le lieu du texte, Les livres enchaînés au Moyen Âge = Revue Mabilon 17*, Institut de recherche et d'histoire des textes, Paris, 2006, 98–99.

kében. A könyvhasználattal kapcsolatos nehézségeket jól illusztrálják a Sorbonne könyvtárának első statútumai, melyek szigorú szabályokkal védik a könyvtár állományát:

„Az első statútumok, melyeket hozzávetőleg 1268–1270 körül írt maga Robert (Robert de Sorbon – a ford.), kikötik, hogy „senkit nem szabad befogadni a házba, hacsak meg nem esküszik rá, hogy amennyiben könyveket kap a közösségtől, azokkal olyan gonddal bánik, mintha sajátjai lennének, és semmilyen esetben sem viszi ki őket a házból, és senkinek sem engedi meg, hogy kivigye őket, és ép állapotban adja vissza őket valahányszor erre kéri, és ha el kellene hagynia a várost”.²⁰

Valójában itt, a Collège de Sorbonne-on jön létre az első olvasópultos könyvtár a 13. század végén. Az 1321-es statútumok szerint a legjobb kéziratokat láncsal kell rögzíteni, hogy jobban szolgálják a köz javát. Az olvasótermet, melyet eredetileg 'libraria communis'-nak neveztek, a 14. század második harmadától 'magna libraria' néven említik, melyet egy 'parva libraria' megjelölésű gyűjtemény – a régi könyvtár szekrényeiben helyet kapó, kölcsönözhető könyvállomány – egészít ki. A két könyvtár funkciója megoszlott: a 'libraria magna' a gyűjtemény legkeresettebb darabjait tartalmazta, melyek az intézmény tagjai számára állandóan hozzáférhetőek voltak, míg a 'parva libraria'-ban kaptak helyet a duplumok, a kevésbé olvasott kéziratok és a mesterek által használt kötetek.²¹ Ez a gyakorlat, mely a közösség gyűjteményét egy láncos könyvtárra és egy kölcsönözhető kollekcióna osztja, a párizsi egyetem presztízsének köszönhetően Európa-szerte elterjedt a 13. és 14. század fordulóján.

A láncos könyvtárak forradalmi változást jelentettek az intellektuális életben: míg a régi könyvtár feladata elsősorban a közösség könyveinek tárolása volt, az olvasópultos könyvtárak lehetővé tették az egyéni igényeknek megfelelő könyvhasználatot, és társadalmi eseménnyé tették az olvasást. A több kódex egyidejű tanulmányozásának lehetőségével az ismeretszerzés új formái terjedtek el:

„A könyveket egy helyen összegyűjtő és párhuzamos tanulmányozásukat lehetővé tevő láncos könyvtár egyszerre következménye és eszköze a skolasztikus stúdiumokhoz kapcsolódó új gyakorlatoknak. Neki köszönhető, hogy a szövegek az iskolákban folytatott viták szellemében összevethetővé, összehasonlíthatóvá váltak.”

²⁰ “The first statutes of the house, which are dated ca. 1268-1270 and are probably the work of Robert himself, stipulate that “no one be accepted into the house unless he swears that, if he receives books from the community, he will treat them as carefully as if they were his own; that under no circumstances will he take them, or permit them to be taken, outside the house; and that he will return them whole, they are demanded of him, and when he must leave the city.” ROUSE, Richard H., *The Early Library of the Sorbonne = Scriptorium 21*, Centre d'Etudes de Manuscrits, Bruxelles, 1967, 47.

²¹ ROUSE 1967, i. m. 61.

hatóvá váltak. (...) A lánc végül nem korlátozta a könyvek használatát, hanem hozzáférhetővé tette őket, elősegítette a tudás gyors terjedését és felszabadulását, melynek hosszú távú következményei voltak: ezekben a termekben, ahol lehetőség nyílt a személyes olvasásra, ugyanakkor az intézmények nyújtotta társadalmi keretek között, bontakozott ki a Nyugat tudományos kultúrája”.²²

A Visiones Georgii altzellai kéziratai és helyük a monostoron belül

Altzella Grossen Lieberey és Kleinenn Lieberey néven említett gyűjteményei nem csupán elnevezésükben tükrözik a Sorbonne-on kialakult gyakorlatot, hanem funkciójuk tekintetében is. A pultos olvasóterem láncokkal rögzített könyvállománya mellett Altzellában is létezett egy kisebb, mobil gyűjtemény, mely a szerzetesi élethez szervesen kapcsolódó műveket tartalmazta. Mivel a *Visiones Georgii* kéziratai is ezekben a gyűjteményekben kaptak helyet, olvasásuk módját meghatározták az apátság könyvhasználattal kapcsolatos szokásai. A kéziratok pontos őrzési helyét azonban nehéz egyértelműen megállapítani, inkább úgy tűnik, hogy az évtizedek során többször helyet változtattak. A kódexek borítóján található lyukak arra utalnak, hogy hosszabb-rövidebb ideig láncsal rögzítették őket. A láncos könyvek helye 1506-tól a 'biblioteca publica' volt, az Ms 832 ugyanakkor hiányzik az olvasópultos könyvtár 16. század eleji katalógusaiból. Ha viszont a kódexet nem itt őrizték, akkor a Kleinenn Lieberey-ben kellett, hogy helyet kapjon, és ezt az elképzelést látszik alátámasztani az 1541-es leltár „uisiones Georgij militis” címen bejegyzett tétele, mely az összeírás pillanatában az utóbbi gyűjtemény részét képezte,²³ és amely feltehetőleg azonos a ránk maradt Ms 832 kézirattal. Ha valóban a monostor belső használatú könyvállományához tartozott, elképzelhető, hogy a gondos külalakú, nagy formátumú kéziratot felolvasáshoz használták, és az apátság valamelyik közös helyiségben rögzítették a használat idejére. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy duplumként őrizték, és a rendtagok kikérhették magánolvasmányként.

A másik *Visiones Georgii* kéziratot őrző Ms 841 jelzetű teológiai gyűjteményes kódexben kétszer is szerepel az Altzellához tartozását jelző „Liber Veteris Celle Sancte Mariae” bejegyzés (f. 5v–6r, 15 sz. vége; f. 9v–10r, 16. sz. eleje). 16.

²² „Rassemblant physiquement les livres et permettant de les consulter simultanément, la bibliothèque enchaînée est à la fois la conséquence et l'instrument de pratiques nouvelles liées aux études scolastiques. Grâce à elle, les textes purent désormais être confrontés, comparés, dans l'esprit des discussions menées dans les écoles. (...) La chaîne n'aura finalement pas été l'instrument d'un asservissement des livres, mais celui de leur mise en commun et d'une accélération de la circulation du savoir, d'une libération aux conséquences déterminantes à long terme : c'est dans ces salles permettant la lecture privée, mais socialement encadrée par des institutions, que s'élaborera la culture scientifique de l'Occident”. CORDEZ 2006, i. m. 101.

²³ Hauptstaatsarchiv Dresden, jelzet : 10036 Kammerkollegium / Geheimes Finanzkollegium, Loc. 38021, Nossen, Nr. 5.

századi őrzési helye azonban az olvasópultos könyvtár 1514-es katalógusának egy tétele alapján azonosítható: „Visiones Tundali et Georgii cum aliis variis et utilissimis tractatulis, qui assignatur primo folio eiusdem libri” – A katalógusból azt is megtudjuk, hogy a *Visio Tnugdali* és más teológiai írásokat is tartalmazó, J 27 jelzetű kötet a bibliotheca comuna J (I maiuscula) jelzésű olvasópultján kapott helyet. Az ugyanitt elhelyezett további 39 kötet alapján arra következtethetünk, hogy a J jelzetű kéziratok különös jelentőséggel bírtak a ciszterciek számára, mivel többnyire ciszterci szerzők írásait tartalmazták²⁴ (a J 27 kódex is több

²⁴ Az olvasópultos könyvtár 1514-es katalógusa alapján a következő kódexek kaptak egykor helyet a J olvasópulton (nyomtatásban megjelent: SCHMIDT 1897, i. m. 243–245.)

1. *Epistule b. Bernhardi ad Innocencium papam, ad Henricum Senonsem episcopum I, ad Adam monachum II et de expedicione terre sancte due. Bernhardi de precepto et dispensacione liber I. Eiusdem sermones diversi et sermo Petri Manducatoris.*
2. *Bernhardus de conceptione b. virginis. Item Bernardus super Cantica canticorum sermones LXXXVIII*
3. *Bernhardus de consideracione libri V, de diligendo deum liber I, de libero arbitrio liber I, de gradibus humilitatis liber I. Eiusdem super Primum qui habitat tract., liber florum III, sermones varii. Idem super evangelium Missus est, apologeticon liber I, et sermo pulcherrimus eiusdem sanctissimi patris.*
4. *Epistole b. Bernhardi.*
5. *Sermones b. Bernhardi.*
6. *Vita et opera beati Bernhardi.*
7. *Flores Bernhardi et Augustini. Raymundi de penitencia liber I. Notabilia.*
8. *Canonisacio et vita Elisabeth. Vita Bernhardi. Bernhardus de precepto et dispensacione. Epistole Bernhardi diversas personas. Bernhardus de regularibus disciplinis liber I.*
9. *Opera Anselmi. De sanctis materia predicalibilis (?). Flores Bernhardi. De indulgenciis tract. II.*
10. *Miracula ordinis Cisterciensis.*
11. *Dyalogus Cesarii ordinis Cisterciensis. p. 51.*
12. *Sermones Ludigeri abbatis Cellensis*
13. *Liber azimorum ven. Ludigeri abbatis Cellensis, cum diversis eiusdem sermonibus.*
14. *Opus sermonum festivalium ven. Ludigeri abbatis Cellensis.*
15. *Prima – tertia pars Malogranati*
16. *Prima – tertia pars Malogranati*
17. *Elucidarius libri III. Ricardus de contemplacione. Vita s. Ethmundi Cantuariensis archiepiscopi. Vita s. Elisabeth.*
18. *Prima pars revelacionum s. Brigide libri V.*
19. *Secunda pars revelacionum s. Brigide libri IIII. Articuli minus approbati ex revelacionibus Brigide. Errores Grecorum. Nomina ordinum ab ecclesia approbatorum. Compendium contra monachos proprietarios.*
20. *Vita s. Elisabeth libri VIII. Summa aurea divisa in partes XV. Sermo Berhardi abbatis Clarevallensis de corpore et sanguine domini.*
21. *Lumen anime. Hugo de institutione morum spiritualis vite. Sermo cuiusdam Salomonis de corpore Christi. Biblia b. virginis. Elucidarius.*
22. *Alanus Cisterciensis de modo predicandi et semones eiusdem. Odonis abbatis de na-*

ciszterci szerzõtöl származó írást foglal magába, melyeket a katalógus nem sorol fel). A J volt továbbá az egyetlen olyan olvasópult, ahol látomásos műveket helyeztek el. Szent Brigitta revelációiból a katalógus alapján 4 kódex tartalmazott részleteket (J 18, J 19, J 35), a valós szám azonban magasabb lehet, mivel a J 27 kódex Szent Brigittától származó részleteire például egyáltalán nem tér ki az öszszeírás, mely Mechtilde látomásait egy kéziratban (J 30), Methodius vízióit háromban (J 33 – illusztrált: *Methodius cum figuris*; J 35, J 37) jelzi. Szintén az eszkatológikus tematikához kapcsolódik a *Speculum artis bene moriendi* (J 36),

tivitate domini sermo. Opus Smaragdi abbatis, quod Dyadema monachorum dicitur. Sermones de variis breves sed utiles.

23. *Epistola b. Bernhardi ad Carthusienses. Richardus de contemplacione et alia multa.*
24. *Opuscula minora b. Bernhardi*
25. *Flores Bernhardi. De veritate contricionum libellus.*
26. *Augustinus de conflictu viciorum et virtutum. Opuscula aliqua s. Bernhardi cum aliis multis videlicet primum folium eiusdem libri intuenti.*
27. *Visiones Tundali et Georgii cum aliis variis et utilissimis tractatulis, qui assignatur primo folio eiusdem libri.*
28. *Miracula collecta de multis.*
29. *Psalterium cum apparatu vulgari. Pascasius in lamentaciones Hieremie. Tract. contra vicia.*
30. *Liber spiritualis gracie sive revelaciones s. Mechtildis virginis. Vita s. Gertrudis abbatisse.*
31. *De articulis fidei tract. Metra in vetus et novum Testamentum. De imitacione Christi libri III. Devota contemplacio vulgariter de modo proficiendi.*
32. *De institucione et constitucionibus ordinis Carthusiensis cum multis aliis devotissimis utilissimisque tractatibus in alio latere assignatis eiusdem libri.*
33. *Manuale curatorum. Contra vicia tract. Methodius cum figuris. Devotus trac. Jacobi Carthusiensis. De concepcione b. virginis varii tract. Questio quodlibetaria studii Erfordensis.*
34. *Manipulus curatorum.*
35. *Communicaciones Hemnerici sacre theologie professoris super certis articulis ex libris Revelacionum s. Brigide extractis. Regula salvatoris data s. Brigide. Epistola fratris Magni Petri contra calumnitatis b. Brigide revelaciones. Prophetia et cronica s. Metodii. De virtutibus antiquorum trac. fratris Joannis Gallensis.*
36. *Bernhardus de consideracione. Opus Nosce te ipsum. Speculum artis bene moriendi. Breviloquium Bonaventure. Jacobus Chartusiensis de sancta Anna.*
37. *Boninus (!) Mombricii de passione domini libri VI. Aureaum speculum peccatricis anime. Passio doctoris Johannis Hennick. Historia de festo translacionis trium regum. Paradisus anime. Petri de Abano de venenis et aliis multis tract. revelaciones s. Metodii.*
38. *Passio Christi. Antropologium de Johannis dignitate etc. Oracio de laudibus libaralium arcium. Esopus Prosaice. Bap[tista] Mantua[nus] de contempnenda morte. Carmen de poetices et carminis commoditatibus. Alphabetum Hebraycum.*
39. *Petri Aureoli de concepcione b. virginis. Bernardus super Stabat mater dolorosa. De Christianis triumphis. Vincencius de fine mundi. Exhortacio Anselmi ad moriturus.*
40. *Alanus de diversis vocabulorum significationibus.*

és hangsúlyos az olvasópulton a kontemplációval foglalkozó irodalom jelenléte (*Ricardus de contemplacione*: J 17, J 23; *Devota contemplacio vulgariter de modo proficiendi*: J 31, *Malogranati*: J 16), valamint a bűnbánati tematika (*Raymundi de penitencia liber I.*: J 7, *De veritate contricionum libellus*: J 25, *Aureaum speculum peccatricis anime*: J 37).

Mindebből arra következtetünk, hogy a J jelzetű olvasópulton olyan spirituális írások kaptak helyet, melyek az introspekciónak segítettek. A víziókat ebben a kontextusban a kontemplációt előkészítő meditatív szövegekként olvashatták, melyek isteni igazságok felé fordították az olvasók figyelmét. A *Visiones Georgii* és a *Visio Tnugdali* jelentősége a jelen szövegcsoporthoz abból is kitér, hogy a Ms 841-ben foglalt tételek közül – az online katalógus közel 64 címet említ – az 1514-es összeírás csupán ezt a két szöveget emeli ki,²⁵ a kódex lapjainak alsó élén pedig a következő, csak részben olvasható felirat áll: „Visiones Georgii et...”. Mivel a könyvtest alsó élére írt feliratok a szekrényben fektetve tárolt könyvekre jellemzők, valószínűsíthető, hogy hosszabb-rövidebb ideig az Ms 841 kódexet is könyvszekrényben tárolták.²⁶

Röviden összefoglalva az eddigieket, azt feltételezzük, hogy az Ms 841 kéziratot, amely Altzellában készült a 15. század közepén, az idők folyamán különböző helyeken őrizték: az alsó lapélen található felirat arra utal, hogy egy darabig szekrénybe fektetve tárolták, esetleg egy szerzetes használta, akár pasztorációs segédanyagként. A 16. század elején azonban az új, olvasópultos bibliotheca publica J olvasópultjára került, és itt is maradt egészen az a gyűjtemény 1541-es szekularizálásáig.²⁷ Az Ms 832 ezzel szemben a Kleinenn Lieberey részét képezte, és a közösség belső használatára volt fenntartva, esetleg felolvasásra szánták. A két kézirat tehát különböző őrzési helyen volt elérhető, és különböző módokon viszonyulhattak hozzájuk.

A Visiones Georgii kontextusa az Ms 841 kódexben

Az egykor Altzellában őrzött két kódex közül csupán az Ms 841 teszi lehetővé a *Visiones Georgii* szövegkontextusának tanulmányozását, mivel az Ms 832 Georgius

²⁵ A *Visio Tnugdali* és a Szent Patrik Purgatórium legendája között fennálló szoros kapcsolatot, mely magyarázatot ad arra, hogy a két mű miért szerepel gyakran együtt a kéziratokban, Mattia Cavagna elemzi: CAVAGNA, Mattia, *La vision de Tondale et ses versions françaises, XIIIe-XVe siècles : contribution à l'étude de la littérature visionnaire latine et française*, Paris, Honoré Champion, 2017, 292–297.

²⁶ WEITEMEIER 2006, i. m. 107.

²⁷ A szűkszavú lefoglalási jegyzőkönyv, melyet ma a drezdai levéltár őriz (Hauptstaatsarchiv Dresden, cote: 10036 Kammerkollegium / Geheimes Finanzkollegium, Loc. 38021, Nossen, Nr. 5), tartalmaz egy *Visiones Tnugdali* címen bejegyzett tételt (f. 112v). Mivel azonban Tnugdali látomásait egyik korábbi katalógus sem említi az 1514-es kivételével, amely a J 27 kódexre Tnugdali és Georgius vízióit kiemelve hivatkozik, azt kell feltételeznünk, hogy itt is a J 27/ Ms 841 kódexről van szó.

látomásainak egy töredékes verzióján kívül nem tartalmaz más szövegeket. Az Ms 841 ezzel szemben teljes egészében megőrizte a *Visiones Georgii*t, még hozzá eredeti szövegkörnyezetébe ágyazva. A kódex 64 tételt tartalmaz, melyek többsége a 15. század közepén keletkezett. A *Visiones Georgii* kézírata azonban még pontosabb datálást tesz lehetővé, mivel a másoló a szöveg végén nemcsak kilétét fedi fel, hanem a másolás befejezésének időpontját is: „Íme a tiszteletreméltó magyarországi György vitéz látomásainak vége; kelt az Úr 1452. évében, virágvasárnap napján, Henricus Lichtenfels testvér által”.²⁸ A Ms 841-be kötött művek közül nemcsak a *Visiones Georgii* Henricus Lichtenfels munkája: a *Speculum humanae salvationis* (f. 10r–64v) egy évvel később, 1453-ban másolta le Grimmában, Altzellától 50 km-re.²⁹

Az Ms 841-ben foglalt szövegek tematikusan több csoportra oszthatók: megkülönböztethetünk tudományos jellegű írásokat és lelki olvasmányokat. A tudományos szövegek körébe itt azokat a műveket soroljuk, amelyek az olvasó ismereteinek bővítésére irányulnak, legyen szó a teremtett világ vagy a Teremtő ismeretéről. A tudományos jellegű szövegek közé tartoznak a teológiai értekezések, melyek a kódex legnagyobb terjedelmű szövegcsoportját alkotják, az orvosi munkák, jegyzetek és versek, a ciszterci rendhez kapcsolódó szövegek és egy mnemotechnikai értekezés. Megfigyelhető, hogy a különböző terjedelmű szövegek nagy része a katolikus hittel és a rendi étellel kapcsolatos alapismeretek átadását célozza, ami alapján azt feltételezzük, hogy a kódex a novíciusok és a közösség fiatal tagjai számára készülhetett.

A lelki olvasmányok körébe tartozó írások a didaxissal szemben inkább az olvasó érzelmi-lelki bevonására törekuszenek. Egy adott ismeretanyag strukturált átadása helyett ezek a szövegek az introspekciót segítik elő olyan eszközökkel, mint az imádság, a lelkiismeretvizsgálat, melynek gyümölcsei a bűnbánat és az engesztelés, vagy a kontemplációban kiteljesedő meditatív olvasás. Az ide sorolható művek himnuszok és imádságok, legendák, lelki tükrök és látomásos szövegek. Ez utóbbiak – a *Visiones Georgii*, a *Visio Tnugdali*, a *Visio Philiberti* és Szent Brigitta revelációiból származó részletek – mind eszkatológikus jellegűek: a végső dolgokat idézik fel, és elmélyült olvasásuk ezeknek az isteni igazságoknak az interiorizálásában segíti az olvasót.

²⁸ „*Expliciunt visiones venerabilis Georgii militis de Ungaria, anno domini 1 : 4 : 5 : 2 in dominica Iudica per fratrem Henricum Lichtenfels*”. Ms. 841 f. 240r

²⁹ *Explicit Speculum humane salvacionis scriptum per fratrem Heinricum Lichtenfels, scriptorem tunc temporis molendini et in Grimmis, anno gracie 1453 in die sancti Benedicti abbatís. Qui usi fuerint hoc libello, orent Deum pro eo. Amen.* Ms 841 f. 64v – Elképzelhető, hogy Heinrich Lichtenfels, akinek Altzellához tartozását egy 1459-ben keletkezett dokumentum igazolja, mely leubnitzai plébánosi kinevezése alkalmából készült (BEYER 1855, i. m. 190), a ciszterci apácának a várostól kissé délre eső kolostorában (Kloster Nimbschen) időzött, mely szintén Pforta alapítása és így Altzella testvérmonostora volt. Ugyanígy lehetséges azonban, hogy a grimmai várkapólnában teljesített szolgálatot, melyben a liturgikus szolgálat biztosítása Altzella feladata volt. Felmerülhet az a lehetőség is, hogy a grimmai ágostonos remetéken keresztül jutott olyan kéziratokhoz, melyeket lemásolt.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a kódex tartalmának didaktikus és spirituális tartalmú írásokra való felosztása anakronizmus, mivel az Ms 841 semmilyen módon nem kategorizálja vagy különíti el a benne foglalt írásokat. Nem érhető tetten a kódexben semmilyen strukturált rendezői elv, a szövegek látszólag minden különösebb koncepció nélkül követik egymást. Az egybekötés nem egy kidolgozott rendszert tükröz, hanem inkább gyakorlati szempontoknak engedelmeskedik. A kódex szövegei hasznos alapismereteket tartalmaznak és bevezetést nyújtanak a monasztikus életbe, legyen szó rendi szokásokról, imádságokról vagy más spirituális és meditatív gyakorlatokról.

A látomásos szövegek hangsúlyos jelenléte a bibliotheca comunis J olvasópultján, más spirituális tartalmú írások társaságában magától értetődően felveti az ilyen jellegű művek értelmezésének kérdését, a ciszterciek sajátos viszonyulása a képekhez pedig még érdekesebbé teszi a felvetést. Mivel a *Visiones Georgii* egyértelműen ebbe a szövegcsoporthoz tartozik, vizsgáljuk meg részletesebben ezt a problémát!

A vizionárius irodalom és a ciszterciek

Az a tény, hogy gyakran találkozunk látomásos szövegekkel a monasztikus gyűjteményekben, azt jelzi, hogy olvasóik komoly jelentőséget tulajdonítottak ezeknek a műveknek a lelki életben. A szerzetesek spirituális gyakorlatai gyakran a memória működésén alapultak,³⁰ és minden bizonnyal a látomásos szövegek sikere is a látás és a memória között fennálló kapcsolattal magyarázható. A víziók gazdag képanyaga láthatóvá válik az olvasó képzeletében, ami segítségére van abban, hogy lelki szemeit a mentális reprezentációk által hordozott spirituális tartalmakra irányítsa. A verbális képek mnemonikus szerepe a cisztercieknél különös jelentőséggel bír, ha figyelembe vesszük, hogy a ciszterci közösségekben azért korlátozták az anyagi ábrázolások használatát, mert többre tartották belső képeket, melyeket a misztikus nyelv metaforái hívtak életre.

„A monasztikus lelkiség (különösen a cisztercieknél) felfelé igyekezett irányítani a spirituális látást, melyet azért szakított el a testtől, a látás érzékszervétől, az anyagi tárgyak (kerengők szórakoztató szobrai, üvegablakok színes alakjai, kéziratok csillogó miniatúrái) kétes szemlélésétől, hogy szabad folyást engedjen a misztikus nyelv metaforáinak, melyeknek elsőrendű művelője Szent Bernát.”³¹

³⁰ A memória középkori értelmezéséről lásd: CARRUTHERS, Mary J., *The Craft of Thought, Meditation, Rhetoric and the Making of Images 400–1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

³¹ « la spiritualité monastique (chez les cisterciennes notamment) cherchait à tirer la vision spirituelle vers le haut, en l'arrachant au corps, au sens de la vue, à la contemplation douteuse des objets matériels (sculptures divertissantes des cloîtres, figures colorées des vitraux, enluminures chatoyantes de manuscrits) pour laisser libre cours aux métaphores du langage mystique, chez saint

A képek iránti igény a lelki életben ugyanakkor együtt jár azzal a belátással, hogy az isteni valóságok elmondhatatlanok. Éppen ezért egy műalkotás sem az, aminek látszik, még Krisztus ábrázolása sem, mivel a valódi képmás anyagatlan.³² Hogyan lehet mégis elmondani azt, amire nincsenek szavak? Szent Bernát, akire hatással volt Dionysios Aeropagites negatív teológiája, ezt a paradoxont szem előtt tartva érvel a képi kifejezés szükségessége mellett:

„Ha egy létező változatlan, felfoghatatlan is, és ez által elmondhatatlan. Kérdezlek tehát, hol találhatsz szavakat, hogy méltóképpen mutass be egy ilyen fenséget, hogy pontosan fejezd ki és megfelelően határozd meg? Mégis, próbáljuk meg elmondani mindazt, akár jól akár rosszul, amit többé-kevésbé megértünk belőle »a Szentlélek kinyilatkoztatásának köszönhetően«. Az Atyák tekintélye és a Szentírás gyakorlata arra tanít minket, hogy nyugodtan kölcsönözzünk ismert létezőktől hasonlatokat, és hogy nem kell új szavakat kitalálnunk, hanem méltó és megfelelő módon használhatjuk az ismert szavakat ezekhez a hasonlatokhoz. Máskülönből nevetséges erőlködés arra irányulna, hogy az ismeretlennel magyarázd az ismeretlent”.³³

Az embernek tehát, amint Szent Bernát nagyon gyakorlatiasan rámutat, szavakra és képekre van szüksége ahhoz, hogy túljusson a szavakon és képeken. A látható és érzékelhető valóság elvezethet az anyagtalansághoz, amennyiben az olvasó a hit fényében tekint rá. A vizionárius irodalom különösen alkalmas erre a közvetítő szerepre: a szöveg élénk leírásai vizualizációra készítetik az olvasót, és ennek a mentális folyamatnak köszönhetően a leírt látomás ugyanúgy a szemlélődés tárgya lehet, mint egy anyagi kép.

A monasztikus közösségekben a vizualizációs gyakorlatok elsősorban a Szentíráson való meditációt egészítették ki. Ami a cisztercieket illeti, Rievaulx-i Szent Aelred (1110–1167) *Regulae inclusarum* című írásában (1160–1162) világos utasításokkal látja el az anakoréta nővéreket a vizualizáció módjával kapcsol-

Bernard en premier lieu », SCHMITT, Jean-Claude, *Le corps des images : essais sur la culture visuelle au Moyen âge*, Paris, Gallimard, 2002, 27.

³² DIDI-HUBERMAN, Georges, *Fra Angelico: dissemblance et figuration*, Paris, Flammarion, 1995, 81.

³³ « Mais si un être est invariable, il est incompréhensible, et par là doit être ineffable. Je t'en prie, où pourrais-tu trouver des paroles pour présenter dignement une telle majesté, pour l'exprimer avec exactitude et la définir de façon adéquate ? Disons néanmoins, tant bien que mal, ce que nous en saisissons tant bien que mal « grâce à la révélation de l'Esprit-Saint ». L'autorité de Pères et la pratique des Écritures nous apprennent qu'il est permis d'emprunter aux réalités connues les comparaisons qui conviennent ; et aussi que nous pouvons, non pas inventer des mots nouveaux, mais employer des mots connus pour en revêtir ces mêmes comparaisons de façon digne et adéquate. Sinon, tu te t'efforceras d'une façon ridicule d'enseigner l'inconnu par l'inconnu » 51. beszéd az Énekek énekéről, § 7 in: CLAIRVAUX, Bernard de *Sermons sur le Cantique*, Tome 4, Sermons 51–68, ford. Verdeyen, Paul et Fassetta, Raffaele, Paris, Editions du Cerf, (Sources chrétiennes 472), 2003, 53.

latban. A Mária és Jézus életéhez kapcsolódó vezetett meditációkban azt kéri, hogy képzeljék el a bibliai jelenetet, és ne nézőként legyenek benne jelen, hanem résztvevőként. Arra biztatja az anakorétákat, hogy lássák és hallják, ami a kiválasztott szakaszban történik, és ismételjék el a szereplők által kiejtett szavakat.³⁴ Az ilyen gyakorlatok magától értetődők voltak a monostorokban, ahol már a novíciusok megtanulták őket.³⁵ Jelentőségük azon a meggyőződésen alapul, hogy a bibliai események vizualizációja az isteni valóságok tökéletesebb szemléléséhez segíti hozzá az olvasót. Barbara Newman a víziók recepciójáról szóló tanulmányában felhívja a figyelmet a vizualizációs gyakorlatok és a víziók születése között fennálló szoros kapcsolatra. A két folyamat valójában egymást erősíti: a meditatív olvasás során az olvasó memóriája elraktározza a szövegben található szóképeket, és a memóriában tárolt képekből létrehoz egy vizualizációt. Az így létrejövő kép visszahat az őt létrehozó személyre, aki a kialakuló interakcióban egyre jobban kötődik saját vizualizációjához, ami új, spontán víziók keletkezését eredményezheti.

A monasztikus vízióirodalom így tehát az ars memoria alkalmazásán alapul, illetve az ebből származó olyan meditatív technikákon, mint a lectio divina, mely a bibliai kifejezések ízlelő ismételtetéséből indul ki.³⁶ Monasztikus környezetben, ahol a hagyományosan a mnemotechnika felől közelítettek a szövegekhez, a leírt látomásos újabb látomásos katalizátoraként szolgálhattak, ezek pedig papírra vetve új látomásos szövegeket eredményezhettek. Barbara Newman rámutat arra, hogy egy olyan környezetben, ahol a vizionárius irodalomnak külön kultúrája volt, az olyan kifejezések, mint 'vidit' vagy 'videbat' azt is jelenthették, hogy „vizualizál” vagy „megtanult látni”.³⁷

Amikor a *Visiones Georgii* meditatív olvasásáról beszélünk, olyan technikákra gondolunk, mint az előbb említett vizualizáció vagy más olyan meditatív folyamat, amely az isteni misztériumok kontemplációjában teljesedik ki. Egy ha-

³⁴ Szent Aelred például a következő meditációt javasolja Krisztus születésének jelenetéhez: ... avec un saint empressement, accompagne la mère à Bethléem, retire-toi avec elle dans l'asile qui l'a reçu, aide-la, assiste-la quand elle enfantera ; et quand le nouveau-né aura été déposé dans la crèche, en un grand cri de joie proclame avec Isaïe : « Un enfant nous est né, un Fils nous a été donné ! » Va entourer de tes bras ce berceau ; que l'amour vainque la timidité, que l'affection chasse la crainte, presse longuement tes lèvres sur ces pieds très saints, couvre-les de baisers. Revois en esprit la veillée des bergers, regarde, émerveillée, les armées des anges, prends part au concert céleste, chante de cœur et de bouche : « Gloire à Dieu dans les cieux et paix sur la terre aux hommes de bonne volonté. in: RIEVAULX, Aelred de, *La vie de recluse La prière pastorale*, Paris, Éditions du Cerf, (Sources chrétiennes 76), 1961, 121.

³⁵ NEWMAN, Barbara, *What Did It Mean to Say "I Saw"? The Clash between Theory and Practice in Medieval Visionary Culture = Speculum 80*, University of Chicago Press, 2005, 26.

³⁶ A memória és a meditáció kapcsolatáról lásd: CARRUTHERS 1998, i. m. különösen a 3. fejezetet: Cognitive images, meditation and ornament.

³⁷ Cristina of Markyate 12. század angol domonkos nővér példáján Barbara Newman bemutatja, hogy egyes vallásos körökben a „látok” kifejezés egyet jelenthet a „megtanultam látni” kifejezéssel: « In a visionary subculture, "I saw" could mean "I learned to see." » NEWMAN 2005, i. m. 21.

sonló belső utazást Szent Bernát is leír az Énekek énekét magyarázó 23. beszédében, melyben három egymást követő fázison keresztül mutatja be a lélek felemelkedését az istenség szemléléséhez: az első a megismerés kertjének szemlélése, a második a büntetés helyének kontemplációja, a harmadik pedig a Király szobájába nyújt betekintést.

„A kert jeleníti meg azt az állapotot, amikor a lélek izgága kíváncsisággal keresi Istent, tanulni akar róla, és ismereteket szerez. A büntetés helyének szemlélése félelmetes és ijesztő: valójában ez a bölcsesség kezdete, mert »más dolog ismerni Istent, és félni őt; nem az ismeret tesz bölccsé, hanem a félelem, mert ez megérinti a szívet«. ³⁸ Az érzelmi bevonódás mindenképpen szükséges ahhoz, hogy felkészítse a lelket a harmadik szakaszhoz, mely a Király szobájának szemlélése. Azok, akik részesülnek Isten egyszerre dicsőséges és meghitt megtapasztalásában, tökéletes nyugalomra találnak: ez a látomás nem ijeszt meg, hanem elbűvöl; nem gyűjt izgága kíváncsiságra, hanem megnyugtat; nem fárasztja az érzékelést, hanem felüdíti. Itt találunk valódi nyugalomra. A derű Istene mindent felüdít. Nyugalmának személése minket is nyugodttá tesz”. ³⁹

A három szakasz, azaz Isten megtapasztalása mint Tanítómester, mint Bíró és mint Király a *Visiones Georgii*-ben is megjelenik. Georgius túlvilági útjának elején három teljesen egyforma aggastyánnal találkozik, akik fülébe suttogva (inspiráció) megtanítják, hogyan viselkedjen útja során. Később a szöveg explicitté teszi, hogy valójában a Szentháromság jelenik meg misztikus módon a lovagnak. Ez után következnek a Purgatórium, majd a Pokol víziói, ahol Georgius az isteni igazságosság rémisztő oldalával találkozik. A Pokol kútján túljutva végül paradicsomi vidékeken halad és egyre teljesebben tapasztalja meg az istenséget. A reveláció utolsó lépéseként megnyílik számára a mennyei paradicsom kapuja, és egy égi palotát lát, melyben Krisztus és Mária Király és Királynő alakjában uralkodik.

Georgius zárandoklata, bár más motívumokból építkezik, tartalmilag mégis megfelel a bernárdi modellnek. Ezek az egyezések azért fontosak számunkra, mert elősegíthették a *Visiones Georgii* spirituális értelmezését a ciszterci közösségekben, így Altzellában is. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a *Visiones Georgiit* nemcsak meditatív olvasás céljából használhatták, Petrus de Paternis eklektikus műve más szempontból is számot tarthatott a ciszterci olvasók érdeklődésére.

³⁸ « autre chose est de connaître Dieu, autre chose de le craindre ; ce n'est pas la connaissance qui fait le sage, mais la crainte, car celle-ci touche le cœur » 23. beszéd az Énekek énekéről, § 14, in: CLAIRVAUX, Bernard de, *Sermons sur le Cantique, Volume 2.: Sermons 16–32*, ford. Verdeyen, Paul et Fassetta Raffaele, Paris, Éditions du Cerf, (Sources chrétiennes 431), 1998, 229.

³⁹ CLAIRVAUX 1998, i. m. 235.

A Visiones Georgii egyéb lehetséges olvasatai

Fontos kiemelni, hogy spirituális értelmezésre való nyitottsága mellett a *Visiones Georgiine* didaktikus funkciója is van. A túlvilág hármass felosztása, melyet az egyházi tekintélyeknek az elbeszéléshez kapcsolt levelei hitelesítenek, egy eszkatológikus világrend megszilárdulását jelzi, amihez nagyban hozzájárult XII. Benedek 1336-ban kiadott *Benedictus Deus* című bullája⁴⁰. A *Visiones Georgii* jelentősége abban áll, hogy korszerűsíti a korábbi víziók által közvetített túlvilágképet, mely a 14. század közepén már nem felel meg az Egyház tanításának. De nem csupán a Purgatórium, a Pokol és a Paradicsom részletes leírása kölcsönöz didaktikus jelleget a műnek, hanem azok a tudományos és teológiai kommentárok is, melyek a látomások helyes értelmezését szolgálják. A lelkek tűzzel való büntetésének magyarázata, az emberi lélek Szentháromsághoz való hasonlóságának kifejtése vagy a túlvilág testi szemekkel való érzékelhetőségével kapcsolatos fejtegetések mind az olvasó tanítását szolgálják. A helyenként hosszúra nyúló kommentárokon kívül egy terjedelmes morálteológiai értekezés is beékelődik a 27. fejezetbe, mely a lelki alamizsna kérdéséből kiindulva vizsgálja az egyén kapcsolatát felebarátjával és Istennel.

Más jellemzői a hagiográfiai irodalommal rokonítják a *Visiones Georgiit*: a bevezetésben Georgius kiválasztottként jelenik meg, aki kivételes kegyelemben részesül zarándoklata során, és aki az olvasó számára is megmutatja az üdvösség útját.⁴¹ Érdemes megjegyezni, hogy az Ms 841-ben két másik legenda is található, melyek királyi hősei, Henri és Oswald szintén laikusok, akik erényeikkel szereztek érdemeket. Az előkelő származású Georgius megtéréstörténete ezeknek a legendás királyoknak az életrajzához is kapcsolódik. Nem meglepő, hogy a *Visiones Georgii* Budapesten őrzött német nyelvű kéziratának (OSZK, Cod. germ 52) borítóján ez a felirat olvasható: *Legende des heiligen Georg von Ungern Manuscript* (Magyarországi Szent György legendájának kézírata).

Végül a *Visiones Georgii* több szálon kötődik a szerzetesi irodalomhoz is. Hogy néhány példát említsünk, a Purgatórium büntetéseinek bemutatásánál a bűnök hetes felosztása a lelki tükrökre és gyónási kézikönyvekre emlékeztet, melyekben a 7 főbűn képezte a lelkiismeretvizsgálat alapját.⁴² Georgiusnak a Purga-

⁴⁰ FOURNIÉ, Michelle, *Le ciel peut-il attendre ? : le culte du purgatoire dans le Midi de la France (v. 1320–v. 1520)*, Paris, Éditions du Cerf, 1997, 452.

⁴¹ *Multipharie multisque modis olim Deus / et dominus noster Ihesus Christus per euangelistas / apostolos, discipulos, doctores suos ac / predicatores verbum Dei predicantes viam salutis / eterne ostendens, nouissime tamen diebus istis, / videlicet Anno domini M^oCCC^oquingentesimo / trio, eandem viam salutis per quam inmediate / perueniri potest ad contritionem et ad penitenciam et consequenter ad Dei gratiam / et gloriam, loqui dignatus est nobis in quodam sibi dilecto et / caro adoptionis filio nomine Georgio de Vngaria, filio cuiusdam / magnatis, militis et baronis de Vngaria qui Grissaphan / nominatur. Ms 841 f. 182r, 1-15*

⁴² A confessionálék felépítésével kapcsolatban lásd: MICHAUD-QUANTIN, Pierre, *Sommes de casuistique et manuels de confession au moyen âge, XII–XVI siècles*, Louvain, Lille, Montréal, Nauwelaerts, Giard, Librairie dominicaine, 1962, 124 p.

tóriumon keresztülvezető útja lelki tükörként is olvasható, mely introspekcióra hív az által, hogy a hibás viselkedésformák lehetséges következményeit tárja az olvasó elé, később azonban a szerzetesi élet végső célját, az istenség megtapasztalását, azaz a visio divinát is megelőlegezi. Számos olyan motívum jelenik meg a szövegben, melyek gyakori toposzai a monasztikus irodalomnak: Georgius szimbolikus felravatalozása a Purgatóriumba való bebocsátást megelőző felkészülés részeként az anakoréták beavatási rítusát idézi⁴³, az üreg, amelybe leereszkedik és ahol egy teljes napot tölt bezárva, a monasztikus klauzúrára emlékeztet, mely egyben a sír jelentésével is kiegészül⁴⁴. A Mennyei Király és Királyné víziója az Enekek énekét idézi, melynek jelentősége a ciszterciek számára kitűnik a ciszterci szerzőktől származó misztikus kommentárok nagy számából. A *Visiones Georgii* és a szerzetesi irodalom kapcsolatai olyan sokrétűek és olyan gazdagok, hogy jobb megértésük további kutatásokat igényelne.

Konklúzió

A *Visiones Georgii* erősen didaktikus hangvétele, a szerzetesi irodalomhoz való kötődése, valamint az Ms 841 kódex fentebb elemzett tartalma alapján úgy gondoljuk, hogy Georgius látomásait Altzella bibliotheca communis-ként emlegetett könyvtárában elsősorban novíciusok és fiatal szerzetesek olvasmányának szánták. A kódexben foglalt szövegek bevezetést nyújtanak a szerzetesi életbe és alapismereteket közvetítenek, nem céljuk az elmélyült tudományos munka. A teológiai írások kivételével, melyek az olvasók katechetikai ismereteinek bővítését célozzák, a szövegek nagy része mindennapos használatra való: a lelkiismeretvizsgálatot segítő lelki tükrök, liturgikus imádságok, orvosi írások vagy a mediterránhoz használt szövegek mind a szerzetesi kultúrába illeszkednek, és a ciszterci lelkiségbe való beavatást szolgálják.

A *Visiones Georgii* eklektikus jellege azonban sokféle olvasatot, sokféle viszonyulást tesz lehetővé. Ugyanez igaz magára az Ms 841 kéziratra is, mely egyes tartalmának köszönhetően sokoldalú, személyes igényekhez igazodó használatra is alkalmas. Ez a könyvhasználatot jellemző rugalmasság megnyilvánul abban is, hogy Alzellában a *Visiones Georgiit* tartalmazó kódexeket az idők folyamán különböző helyeken tárolják, hol leláncolva, hol szekrénybe fektetve. A mű helyet kap az apátság reprezentatív könyvtárának egyik olvasópultján, másik példánya azonban inkább magánolvasmányként lehetett használatban, vagy

⁴³ HAREN et PONTEFARCY 1988, i. m. 8.

⁴⁴ "So while monastic enclosure presented to the world the blank face of the tomb, its interior carried more vital associations: for instance, as womb the cloister or anchorhold was chaste but also fertile. To cloister the body's senses was thus to prefigure death, but also to secure the walled garden or the marriage chamber in which the soul as the bride of the Song of Songs might meet her beloved Christ." BIERNOFF, Suzannah, *Sight and embodiment in the Middle Ages*, Basingstoke, Palgrave, 2002, 115.

közösségi felolvasásra szánták. Elképzelhető, hogy a sok plébániát ellátó apátságban a *Visiones Georgii* a pasztorációs munkában is a szerzetesek segítségére volt: a prédikációkban gyakran szóba kerültek a végső dolgok, és a szomszédos területeken zajló huszita háborúk idején is jól jöhetett az Egyház hivatalos tanítását képviselő, hatásos szöveg. A husziták eretnek mivolta a Purgatórium tagadásában is megmutatkozott, ezért az eretnekség elleni küzdelemben hatásos fegyver lehetett a Purgatóriumot saját testében bejáró, a bűnösök büntetését saját szemével látó Georgius története.

A jelen tanulmányban arra is szeretnénk volna rámutatni, hogy milyen mértékben meghatározza a szöveghez való viszonyulást a kontextusa. Az altzellai *Visiones Georgii* kéziratok története különösen jól példázza azt a rugalmasságot, amellyel a monostor lakói kezelték a könyveket és magát az olvasást. Még jobban bemutatható lenne az olvasási és szövegértelmezési lehetőségek sokszínűsége, ha sor kerülhetne a *Visiones Georgii* befogadástörténetének vizsgálatára más szerzetesközösségekben (bencések, karthauziak, domonkosok stb.), ill. a magántulajdonú gyűjteményekben. Egy ilyen elemzés, mely a művel kapcsolatos kutatások következő lépését jelentheti, minden bizonnyal hozzásegítene ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk az olvasás folyton változó, szubjektív és nehezen tetten érhető, ugyanakkor tárgyias emlékekben is megmutatkozó élményéről.

NAGY, ESZTER

Les manuscrits des Visiones Georgii dans la bibliothèque de l'abbaye d'Altzella. La réception des visions de Georgius, fils de Grissaphan chez les cisterciens

La présente étude, fondée sur ma thèse soutenue en 2018, vise à analyser le contexte de conservation de deux manuscrits latins des *Visiones Georgii* (Ms 832 et Ms 841 de la BU de Leipzig), récit datant du milieu du 14e siècle qui relate le voyage de Georgius, chevalier de Louis Ier de Hongrie au Purgatoire de Saint Patrick. Les copies faisant partie auparavant de la collection de l'abbaye cistercienne d'Altzella en Saxe, ont été choisies en raison de leur rôle primordiale au sein du corpus de l'ouvrage : c'est grâce à elles que l'identification de l'auteur (Petrus de Paternis) est devenue possible. Pour mieux comprendre comment les *Visiones Georgii* ont été lues et interprétées par leurs lecteurs cisterciens, il faut contextualiser leur usage. Ainsi, c'est dans ce but que l'étude présente d'abord l'histoire de l'abbaye et de ses bibliothèques, mettant en lumière le fait qu'à partir du 16e siècle, la communauté possédait au moins deux collections avec des fonctions complémentaires : une bibliothèque à pupitres fut destinée à des études approfondies, tandis qu'une autre collection plus modeste comprenait plutôt des ouvrages servant les besoins internes de la vie monastique. Les lieux de conservation des manuscrits peuvent être identifiés grâce aux catalogues de la bibliothèque à pupitre et aussi d'un inventaire fait à l'occasion de la confiscation des collections en 1541. Sur la base de ces documents, on peut déterminer que le Ms 841 fut enchaîné au pupitre J avec d'autres ouvrages visionnaires et des écrits d'auteurs cisterciens. En revanche, le Ms 832 faisait probablement partie de la « petite bibliothèque » de la communauté et était utilisé pour la méditation privée, sinon pour une lecture publique, ce qu'expliquerait son format élégant et soigné. Ensuite, l'analyse

du contenu du Ms 841 nous permet de déduire que le codex était probablement destiné à l'introduction des novices et des jeunes moines dans la vie monastique. Pour conclure, on peut constater que l'étude de l'usage des livres au sein de l'abbaye d'Altzella révèle une attitude très souple des habitants du monastère envers les livres, ce qui se manifestait dans leur mobilité, y compris les changements des lieux de conservation, mais aussi dans leur contenu très riche, reflétant un pragmatisme peu respectueux des principes strictes de l'édition.

Keywords: Middle Ages, visionary literature, chained libraries, Altzella, Cistercians, context of conservation, Decree of Kutná Hora, manuscripts, meditation, Petrus de Paternis, reception, Saint Bernard of Clairvaux, Saint Patrick's Purgatory, universities, Visiones Georgii.